

Nacionalizmus és nemzetállam: esszenciális vagy esetleges kapcsolat

A lényeg, az esszencia metafizikája régóta létező, sokat tárgyalt filozófiai kérdés. Attól, hogy egy személy, egy tárgy vagy akár egy fogalom bizonyos elemei változáson esnek át vagy kicserélődnek, a tárgy, a személy vagy a fogalom ugyanaz, önazonos maradhat – feltéve ha kicserélt vagy megváltozott elemei, tulajdonságai, ahogy Arisztotelész¹ megfogalmazta: esetlegesek, akcidentálisak nem pedig esszenciálisak. Ha egy bizottság vagy egy rockzenekar valamelyik tagja elhagyja a csapatot, vagy például egy személygépkocsi alkatrészcsere szorul, attól még „megmarad ugyanannak”, egészen addig, amíg valami, ami a lényegét adja, meg nem változik. Attól, hogy levágatom a szakállamat, megöszül a hajam, netán múltábra szorulok, vitán felül *én* maradok. Sőt, olvashatunk arról is, hogy az emberek sejtjei bizonyos időtartam alatt (a források többnyire hét évet említene) kicserélődnek, és az emberi test sejtjeinek kilencven százaléka kevesebb mint egyéves. Ugyanakkor a fizikai tulajdonságok mégiscsak fontosak, hiszen a külvilág *engem* végül is a fizikai ismérvek (legalábbis bizonyos együttese) alapján azonosít. Arisztotelész például azt, hogy egy ház fehér vagy zöld színű-e, akcidentális tulajdonságnak tekintette annyiban, hogy szerinte egy átfestés a ház lényegét nem érintő változást jelent: Attól még a ház *az a ház* marad – ellentétben azzal, ha leég és a fizikai átalakulás során porrá válik. Az esszencia kérdését Plutarkhosz² vetette fel élesen Tézeusz Athénban hosszasan javított hajójának a problematikáján keresztül: hiszen ha egyszer az igencsak elhasználdott jármű minden egyes darabját kicserélték, vajon beszélhetünke egyáltalán ugyanarról a

¹ Arisztotelész: Fizika, Z. 4, VIII. könyv. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2000/1–3.

² Tézeusz élete (az angol fordításra l. pl. <http://classics.mit.edu/Plutarch/theseus.html>, ellenőrizve: 2007. 02. 25).

hajóról? Hobbes tovább folytatta a gondolatkísérletet, felvetvén, hogy ha az eredeti alkatrészekből egy teljesen más konstrukciójú és formájú hajót építenénk, vajon akkor melyik lenne Tézeusz hajója?³

Az alábbi néhány oldal a nacionalizmus és a nemzetállam összefüggéseit vizsgálja. Nem szorul különösebb magyarázatra az, hogy a nemzet és a nacionalizmus fogalma szorosan kapcsolódik a nemzetállaméhoz. Hogy csak egy, a nemzetközi jogban bevett különbségtételre utaljunk, egy kisebbség attól függően lesz *nemzeti* vagy *etnikai*, hogy létezik-e nemzetállamként elismert anyaállama. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, e tanulmánykötet és az alapjául szolgáló konferencia apropóját adó, a nemzet fogalmáról szóló 1735 (2006) sz. ajánlásának 6. pontja is például úgy fogalmaz, hogy „a kulturális értelemben vett nemzet csak akkor válik jogalannyá (lásd a nemzetközi jogot), ha nemzetközileg elismert állammá szerveződik”.⁴ Bár a Közgyűlés már az 1335 (2003) sz. határozatában megjegyezte, hogy a mai napig „nincsen Európában általánosan elfogadott jogi definíciója a nemzet fogalmának”⁵ az azért egyértelmű, hogy nemcsak hogy a nemzet nem azonosítható a nemzetállammal, de az elemzésünk középpontjába állított nacionalizmus sem pusztán a nemzet és az állam azonosságát hirdető doktrínát jelent. Rogers Brubaker⁶ például rámutat arra, hogy a nacionalizmus nem önbeteljesítő jóslat, azaz nem szűnik meg a nemzetállam létrehozásával, hiszen számos egyéb formája (pl. az elszakadásban nem érdekelt nemzeti, etnikai kisebbségek, a diaszpórák vagy éppen a „kirekesztő többségi nemzettagok” nacionalizmusa) létezik. A nemzet, a nacionalizmus kérdésének összetettségét az is ékesen bizonyítja, hogy szinte ahány szerző, annyi fogalom meghatározás olvasható a téma immár könyvtárnyi irodalmában. A következő néhány oldal sem ezek szintézisét, sem önálló definíciót nem nyújt, csak bemutat néhány klasszikusnak mondható szerzői álláspontot a nemzet, de főleg a nacionalizmus és a nemzetállam kapcsolatát illetően, különös hangsúlyt fektetve a nemzetállam szerepének változására és arra a tényre, hogy mindez a nacionalizmus lényegén – esszenciáján – ugyan nem, de (egyres szerzők, első sorban Eric Hobsbawm és Jürgen Habermas által anticipált) történelmi szerepén változtathat. A vizsgált kérdés az

³ John Locke pedig kedvenc lyukas zoknija kapcsán töprengett el arról, hogy hány folt felvarrása és az eredeti anyag milyen mértékű elfoszlásakor szűnik meg az eredeti zokni... L. pl http://www.cognitive-edge.com/2006/12/social_atomism_identity_natura.php (ellenőrizve: 2007. 02. 25.).

⁴ Fordította Görömbei Sára (HTMH), lektorálta Bratinka József (KÜM), http://www.htmh.hu/?menuid=0502&organisation_id=2.+Eur%F3pa+Tan%E1cs+%28ET%29&id=638 (ellenőrizve: 2007. 02. 20.).

⁵ Uo.

⁶ Brubaker, Rogers: Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism. In John A. Hall (szerk.): *The State of the Nation*. Cambridge, 1998, Cambridge University Press.

lesz tehát, hogy a nemzetállam esszenciális vagy esetleges eleme-e a nemzetnek, illetve az elsősorban vizsgált nacionalizmusnak. A válasz pedig az, hogy nagy valószínűséggel esszenciális, a nemzetállam ugyanis megkerülhetetlen a nemzet, a nacionalizmus diskurzusában, még akkor is, ha jelentősége, történelmi szerepe jelentősen változik, átalakul.

1. Nemzet, nemzetállam, nacionalizmus: fogalmak és definíciók

A nemzet és a nacionalizmus fogalmának összetettsége az ezt kimondó Európa Tanács-i közgyűlési határozat előtt sem volt kérdéses azok számára, akik megkísérik nyomon követni a vonatkozó szakirodalmi álláspontokat.

Henk Dekker⁷ például felhívja a figyelmet arra, hogy a nacionalizmus egyaránt jelent partikuláris politikai orientációt, azaz az egyén politikai meggyőződését; politikai ideológiát, doktrínát vagy elvet; politikai irányzatot; és a nemzetépítés, nemzetállam-építés folyamatát. Ezeket ráadásul gyakran keverik a nemzeti tudatosság tudat, nemzeti identifikáció, nemzeti lojalitás, szolidaritás, sovinizmus, patriotizmus, büszkeség, elhivatottság és még számos egyéb más fogalmával. A nacionalizmus politikai doktrínájának álláspontja szerint a közös etnikai eredetre épülő politizált etnicitást jelenti, amely arra a felfogásra épül, hogy az emberiség természetes állapota a nemzetekre tagolódás és (a nemzeti önrendelkezés elvének megfelelően) a politikai és a nemzeti egységeknek azonosaknak kell lenniük – már csak azért is, mert az emberek legerősebb és legnemesebb szintű lojalitása a nemzethez köti őket. Ettől némileg eltér a nacionalizmus mint politikai mozgalom, amely olyan szuverén nemzetállam létrehozása iránti elkötelezettséget jelent, ahol a nemzet többségi, domináns pozícióban van.

Az egyes szerzők között fontos különbségeket látunk annak alapján is, hogy az objektív kritériumok (mint a terület, a közös eredet, vagy legalábbis annak mítosza, a gazdasági és politikai kötelékek) milyen viszonyban állnak a nemzet-tudattal és a nacionalizmushoz elengedhetetlenül szükséges szubjektív kritériumokkal, amelyek a fogalmak politikai, társadalmi konstruálásához szükségesek.

Ernest Gellner⁸ például a kultúra azonosságára épülő politikai elvként definiálja a nacionalizmust, ahol a nemzettagság a kultúra azonosságára épül. Benedict

⁷ L. pl. *Nationalism, its explanation and national socialization*. Paper prepared for the Second Dutch-Hungarian Conference on Interethnic Relations, 1998; továbbá Henk Dekker – Darina Malová – Sander Hoogendoorn: *Nationalism and Its Explanations. Political Psychology*, 2003, 24 (2), 345–376.

⁸ Ernest Gellner: *Nations and Nationalism*. New Perspectives on the Past Series. Ithaca–New York, 1983, Cornell University Press.

Anderson⁹ ezzel szemben egy létezővé képzelt szuverén politikai közösségként határozza meg a nemzetet. R. G. Suny¹⁰ ezt kiegészíti a nemzeti önrendelkezés, a saját terület és nemzetállam kialakításáért folytatott elkötelezettséggel; a nacionalizmust pedig érzelmi vagy doktrinális fogalomként használja, amely a nemzet iránt érzett vagy vallott lojalitást foglalja magában. Liah Greenfeld¹¹ álláspontja szerint a népszuverenitásra és a politikai közösségen belüli egyenlőségre épülő nemzeti identitás a legtöbb (nemi, foglalkozási, vallási, nyelvi, osztály stb.) identitásformánál fontosabb alapidentitássá vált, és mint ilyen, meghatározza a modernitás kulturális keretrendszerét. Noha az emberek számára alapvető pszichológiai igény van „identitásra”, a nemzeti identitás nem primordiális vagy perenniális, azaz az idők kezdetétől fogva, mintegy „természetesen” létező,¹² hanem a modern kor társadalmi integrációjának elsődleges kulturális mechanizmusa, egy olyan rend- és rendszerteremtő kognitív séma, amelynek prizmáján keresztül nézik a valóságot a modern társadalmak. Álláspontja szerint azok a társadalmak, amelyek nem nemzetként határozzák meg magukat, nem tekinthetők modernnek, és a modern állam szükségképpen nemzetállam, amely a nemzetként meghatározott politikai közösségként értelmezett nép szuverenitásából nyeri az autoritását. Eric Hobsbawm¹³ szerint a nacionalizmus egy kitalált politikai tradíció, amely a társadalmi kohézió és végső soron a politikai mobilizáció célját szolgálja. Hurst Hannum¹⁴ pedig úgy véli, hogy tulajdonképpen azt a meggyőződést foglalja magában, hogy a politikai szerveződés szempontjából nemzet, a nemzetállam a legtartósabb csoportképző identitás.

Ennek az írásnak nem célja a fenti (és a többi fontos, de meg nem említett) álláspontok szintetizálása, még kevésbé az igazságtétel közöttük. Pusztán azért

⁹ Benedict Anderson: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (1983). Revised Edition ed. London and New York, 1991, Verso.

¹⁰ Ronald Grigor Suny: History. In: Louis Leo Snyder (szerk.): *Encyclopedia of Nationalism*. New York, 1990, Paragon House.

¹¹ Liah Greenfeld: Etymology, Definitions, Types. In: Louis Leo Snyder (ed): *Encyclopedia of Nationalism*. New York, 1990, Paragon House.

¹² Ezt a nemzet, *natio* szó szemantikai változása is jelzi: az antik Rómában kissé pejoratív hangsúllyal a polgárjoggal nem rendelkező külföldieket; a középkor egyetemein az egy házban elszállásolt külföldi diákokat és professzoraikat; a késő középkorban kereskedők kolóniáját; később az egyházi tanácsokban a nézetek azonosságán alapuló közösségeket; a 16. századi Angliában a népet, de főleg az alsóbb osztályokat jelölte.

¹³ Eric Hobsbawm: Introduction: Inventing Tradition. In: Hobsbawm and Ranger, 1–14. Eric Hobsbawm and Terence Ranger (eds): *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1983, Cambridge University Press.

¹⁴ Hurst Hannum: International Law. In: Louis Leo Snyder (ed): *Encyclopedia of Nationalism*. New York, 1990, Paragon House.

villantottam fel néhány a nemzet vagy a nacionalizmus fogalmát értelmezni kívánó álláspontot, hogy lássuk: ha nem is tudjuk, hogy pontosan hogyan, de az biztos, hogy esszenciálisan összekapcsolódik a nemzet (jelentsen az bármit is) és az állam, a nemzetállam fogalma – hiszen végső soron az utóbbi a legfontosabb politikai közösség és (a nemzetközi közösség által is ilyennek elismert) politikai alapegység. Az engem e helyütt leginkább érdeklő kérdés azonban az, hogy a nemzetállamok létrehozására irányuló történelmi programok sikeresnek mondható befejezése (és sikeren itt azt értjük, hogy létrejöttek a nemzetállamok) és az a tény, hogy a globalizált politikai és gazdasági rendben megváltozik a nemzetállamok szerepe és súlya, kihat-e a nacionalizmus, netán a nemzet esszenciájára. Elsőként lássuk, hogy mit értek a nemzetállam szerepének megváltozásán, majd vizsgáljuk meg e változások potenciális hatását.

2. Nemzetállam: történelmi szerepváltás?

Közgazdászok, szociológusok, politikai elemzők és politikai filozófusok egyaránt sokat foglalkoznak számos hagyományos nemzetállami funkció átalakulásával. Vegyünk sorra néhányat!

Nemzetállam és nemzetgazdaság

Kevesen vitatják, hogy egyes transznacionális cégek a gazdaságpolitika mellett a nemzetközi politika kiemelt fontosságú, a nemzetállamokéhoz hasonlítható szereplőivé is váltak. Már egy 1993-as elemzés is 37 000-re becsülte a multinacionális cégek számát,¹⁵ és a világ vagyonának kb. egynegyedét vélte a tulajdonukban állónak.¹⁶ Egy 1999-es felmérés alapján a nemzetállamok GDP-jét a multik bruttó kereskedelmi forgalmával összevetve kiderült, hogy a listavezető multicégek General Motors (176 588 milliárd USD), Walmart (166 809 milliárd), Exxon (163 881), alig maradtak el például Svédország (184 milliárd) és Venezuela (182 milliárd) teljes GDP-jétől, de meg is előzték többek közt Hong Kongot (158,2), Portugáliát (151,4) és Görögországot (1449 milliárd). A General Electric 2006-ra tervezett 163 milliárd dolláros üzleti forgalmával annyi terméket állított elő, mint a bruttó nemzeti termék szerinti világlista 34. helyezettje, a közel 40

¹⁵ L. Stephen G. Wood–Brett G. Scharffs: Applicability of Human Rights Standards to Private Corporations: An American Perspective. *American Journal of Comparative Law*, Fall, 2002, 539.

¹⁶ A szerzőpáros (Wood–Scharffs) az USA gazdaságának negyedét is multicégek tulajdonában levőnek becsüli. Uo. 539.

millió lélekszámú Argentína.¹⁷ A Wal Mart 2003-ban már 288 milliárd dolláros, vagyis nagyjából 57 600 milliárd forintos bevételt ért el, ami a magyar GDP-nek több mint kétszerese.¹⁸ Ennek alapján a világ tizenkilencedik leggazdagabb országa lenne, és másfél millió alkalmazottjával lényegesen több nőt és férfit bújtat egyenruhába, mint az Egyesült Államok hadserege.

A nemzetállam a globális és regionális piacra kiterjedő szuverenitásának fokozatos leépülése tehát fontos következményekkel jár: a kereskedelem már nem országok vagy akár multicégek és (nemzet)államok, hanem gyakran maguk a cégek között folyik, és ez nemcsak a gazdaság globalizációját jelenti, hanem a piac és az állami autoritás viszonyának gyökeres (az állami reguláció lehetőségeinek gyengülését jelentő) átalakulását hozta.

Nemzetállam és külső szuverenitás

A globalizáció tehát több következménnyel is jár a nemzetállam számára: egyrészt nemcsak a gazdasági, de a fontosabb politikai döntések is globális következményekkel járnak, ezért a tényleges döntéshozatal (vagy legalábbis annak befolyásolása) is a nemzetállami szint felett zajlik. (Gondoljunk csak a hidegháború szabályrendszerére vagy a világregdőségek címkezett Egyesült Államok érdekeltségére.) Ezáltal a nemzetállamok katonai és gazdasági függetlensége is illúzióvá válik, hiszen döntéseik nem függetleníthetők szupranacionális szervezetek döntéseitől és egyéb globális folyamatoktól. Nem véletlen, hogy bár a nemzetközi jog talán legfontosabb alapelve az államok szuverén egyenlősége, a nemzetközi és kormányközi szervezetek gyakran a nemzetközi politika egyenrangú súlyú szereplőivé válnak – még a legerősebb nemzetállamok is rajtuk keresztül gyakorolják befolyásukat.

Ugyanakkor ironikus módon ez erősíti is azon kisállamok helyzetét, amelyek alacsony gazdasági és katonai potenciáljuknál fogva a hagyományos, vesztfáliai rendszerben sérülékeny, kiszolgáltatott, bizonytalan helyzetben voltak. Eric Hobsbawm¹⁹ szerint talán emiatt is van az, hogy bár a nemzetállam tényleges szerepe egyre csökken, egyre több nemzetállamot látunk. Felvetődik ugyanakkor a kérdés, hogy a világ majd' kétszáz államából (és itt Hobsbawm Suriname vagy Curacao példáját hozza) vajon mindegyikben van-e nemzet, és egyáltalán a szó hagyományos, történelmi értelmében nemzetállamoknak tekinthetjük-e valamennyit.

¹⁷ Olivier Vilain: A General Electric évszázada. *Le Monde Diplomatique* (magyar kiadás), 2006. december 10.

¹⁸ *Leváltja a Corát a Wal-Mart?*, <http://index.hu/gazdasag/magyar/crw1050609/> (2006. 08. 18.).

¹⁹ Eric Hobsbawm: *Nationalism in the late 20th Century*. In *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. 2. edition. 1992, Cambridge University Press.

Nemzetállam és belső szuverenitás

Az elmúlt néhány évtized változásai az állam közjogi szerepét, az állami szerepvállalás kérdését sem hagyták érintetlenül. Például evidencia, hogy a szabadságjogok védelme nem csak az állam és a közszféra viszonylatában merül fel, és korántsem csak az állami beavatkozás, jogkorlátozás elleni védelem tárgyaként jelenik meg. Régen meghaladottá vált például az a nézet, miszerint az emberi jogok védelme kizárólag az egyén és az állami közhatalom dimenziójában értékelhető. (Például a munkahelyi diszkrimináció, a szexuális zaklatás vagy az adatvédelem kapcsán nem megkerülhető a privát munkáltató felelőssége.) A vizsgálatok jelentős része ugyan arra keresi a választ, hogy hol húzódik az állami beavatkozás határa, azaz meddig terjedhet az állami szabályozás vagy például a szabadságjogok korlátozása, de nem kevésbé fontos kérdés az állam által kötelezően ellátandó feladatok meghatározása sem.

Ha sikerül is megállapítani a sui generis állami feladatok körét, újabb kérdések merülnek fel azzal kapcsolatban, hogy például a feladatellátás szabályainak meghatározásával és a szolgáltatások ellenőrzése mellett átruházható-e ezen feladatok ellátása a közszférán kívüli szereplőkre anélkül, hogy az az állam alkotmányos vagy a politikai filozófia által meghatározott kötelezettségeinek megsértését eredményezné? Olyan általános kérdésekig is eljuthatunk, hogy egyáltalán meddig tart az államiság, sőt az állami szuverenitás; vajon kellően alapos feladatmeghatározás és felügyelet mellett akár a közhatalom legbelső lényegéhez kapcsolódó jogosítványok és tevékenység, például a polgárokkal szemben alkalmazható legitím fizikai kényszer monopóliuma vagy katonai erő alkalmazása is kiadható magánszemélyeknek, cégeknek, szervezeteknek? Hol húzható meg a határ, és mennyiben más (az állam közjogi szerepéből fakadó szolgáltatási, feladatellátási monopólium vagy kötelezettség szempontjából) az, ha rendőrség informatikai rendszerének kialakításában és működtetésében vagy a hadsereg élelmiszerkészleteinek biztosításban vesz részt egy magáncég, mint amikor kényszerintézkedési jogosítványok birtokában egy atomerőmű vagy egy bevásárlóközpont védelmét látja el, netán katonai műveleti területen speciális feladati akciót hajt végre?

Tény: az állam például az oktatás, az egészségügy vagy a szociális ellátás terén erőteljesen (de ha a közbeszerzés által érintett teljes körre gondolunk, még ennél is nagyobb mértékben) épít a magánszféra üzleti alapú részvételére az állami feladatellátásban.²⁰ Amíg az 1960-as évek végén Amerikában még például majdnem kétszer annyi hivatásos állományú rendőrt találhattunk, mint ahány embert

²⁰ 2006-os hír, hogy Amerikában az adóhatóság, az Internal Revenue Service kiszervezi az adóhátralékok beszedését, és adósságbehajtó magáncégeket bíz meg a feladattal úgy, hogy azok részesedést kapnak a befolyt pénzből.

a privát biztonsági szolgáltatóipar foglalkoztatott, az utóbbi évtizedekben a trend egyértelműen megfordult.²¹ Manapság a különböző ipari létesítmények és pénzintézetek mellett magán biztonsági cégek alkalmazottai őrzik az irodaházak, közlekedési eszközök, sportlétesítmények, bevásárlóközpontok, de egész bevásárló- és lakónegyedek biztonságát is. Egy átlagos amerikai, főleg, ha valamennyire tehető, nagyobb gyakorisággal találkozik biztonsági őrrrel, mint rendőrrel.²² Hasonló a helyzet a talán legklasszikusabb modern nemzetállami feladatnak tekintett hadsereg tekintetében. A kilencvenes évektől a katonai magánvállalatok által nyújtott szolgáltatások értéke folyamatos növekedést mutat. A szféra dinamikájára jellemző, hogy amíg 1990-ben mintegy 55,6 milliárd amerikai dollárt tett ki, 2001-ben már mintegy 1000 milliárd dolláros forgalmat bonyolított le a világon.²³ Ez volt az egyetlen iparág, amelynek tőzsdei értéke 2001. szeptember 11-ét követően azonnal 50%-kal (az L-3 cége pedig egyenesen a duplájára) emelkedett.²⁴ 1992 és 2002 között a Pentagon 300 milliárd dollár értékben kötött szerződést privát cégekkel, olyannyira, hogy még a hadsereg kiszerezési gyakorlatának átvilágítását is a RAND Corporationra bízta, ami pedig már a stratégiai döntéshozatal kiszereződ-

²¹ L. pl. David A. Skalansky: Private police and democracy. *American Criminal Law Review*, Winter 2006, 89.

²² Egyes multinacionális biztonsági cégek megdöbbentő méreteket öltenek: a Securitas AB 210 000 főt foglalkoztat, a Group4 Falk A/S 115 000-et – és akkor még nem is beszéltünk biztonsági piac azon gyártó és forgalmazó szegmenséről, amely a különböző zárossal, riasztóberendezésekkel, zárt láncú megfigyelőrendszerekkel foglalkozik. L. pl. Lucia Zedner: Policing before and after the police. *British Journal of Criminology*, January, 2006, 91. 2004-ben az Egyesült Államokban a hivatalos adatok szerint 43 000 magánnyomozói álláshely – vállalkozói és alkalmazotti – volt, (<http://www.bls.gov/oco/ocos157.htm#empty>, ellenőrizve: 2007. 02. 17.), míg a foglalkoztatott biztonsági őrök létszáma valamivel meghaladta az egymilliót (<http://www.bls.gov/oco/ocos159.htm#empty>, ellenőrizve: 2007. 02. 17.). Ugyanezen időszakban 842 000 rendőri státust lehetett betölteni (<http://www.bls.gov/oco/ocos160.htm>, ellenőrizve: 2007. 02. 17.), beleértve a nyomozói munkaköröket is. Magyarországon a számok még jelentősebb eltérést mutatnak. A Személy- Vagyonvédelmi és Magánnyomozói Szakmai Kamara statisztikája szerint 112 066 személy van olyan igazolvány birtokában, amely privát biztonsági tevékenység ellátására jogosítja, de még az aktívnak minősített biztonságiak is 69 951-en vannak a 2005. szeptember 1-jei állapot szerint (<http://www.szvmszk.hu/node/6>, ellenőrizve: 2007. 02. 17.), ami több mint duplája a szolgáló hivatásos rendőrök létszámának. Ez utóbbi 2005. január 1-jén az ORFK nyilvántartása szerint 29 449 volt (http://www.orfk.hu/magyar_rendorseg/tortenet/jelen_szamokban.html, ellenőrizve: 2007. 02. 17.).

²³ L. Varga Krisztián: A katonai szolgáltatóipar. *Hadtudomány*, 2005/4, http://www.zmne.hu/kulso/mht/hadtudomany/2005/4/2005_4_27.html (ellenőrizve: 2006. 09. 22.).

²⁴ William Spyro Speros: Friend-of-a-friedly fire: A future tort issue of contractors on the battlefield. *Public Contract Law Review*, Winter 2006, 302–303.

tetésének határát súrolja.²⁵ Az amerikai hadügyminisztérium még az iraki háború kezdete előtt 154 910 civil és 58 727 hivatásos státust szüntetett meg, és írt ki pályázatot a privát szféra részére a felszabaduló helyekre.²⁶ Az utóbbi években a tárca közbeszerzéseinek már 57%-a szolgáltatásra és nem felszerelésre ment el úgy, hogy 1999–2003-ban e szegmens 66%-os növekedést mutatott.²⁷ Általában véve az 1990-es 2,25 milliányi szövetségi közalkalmazotti létszám az utóbbi években 1,9 millióra csökkent,²⁸ a hadügyminisztérium civil apparátusa pedig kb. a felére. Ennek megfelelően a tulajdonképpeni állami-kormányzati feladatokat szerződéses alapon ellátó „árnyékkormányzati munkavállalókat” már egy 1996-os felmérés is 12,7 millióra becsülte.²⁹ Csak érzékeltetésül: az Irakban jelenlevő katonai magánvállalatok alkalmazottainak számát 20–30 000-re becsülik, ami az amerikai hadsereg után következő legnagyobb katonai haderőt jelenti.³⁰ Amíg az öbölháborúban 50–100 hivatásos katonára jutott egy „magán”, a mostani arányt 1:10-hez becsülik.³¹ Jelenleg 60–100 magán katonai cég működik Irakban, és a háború évi négymilliárd dolláros költségének egyharmada a bevételeiket növeli.³²

Nemzetállam és nemzetpolitika

Az utóbbi évtizedek a kisebbségi és a diaszpórajogok terén is közismerten jelentős átalakulást hoztak. Hobsbawm³³ megjegyzi, hogy miután a nemzeti, etnikai kisebbségek jogai megfelelő módon biztosíthatók a nagy multikulturális és multietnikus társadalmakban, ironikus módon akár ez a nemzeti mozgalmak számára jobb megoldás is lehet, mint az asszimilációra, homogenizációra törekvő

²⁵ L. még Martha Minow: Outsourcing power: How privatizing military efforts challenges accountability, professionalism, and democracy. *Boston College Law Review*, September, 1002–1003. továbbá Paul R. Verkuil: Public law limitations on privatization of government functions. *North Carolina Law Review*, January 2006, 445.

²⁶ Minow, 1003.

²⁷ Verkuil, 445.

²⁸ Ehhez hozzájön még a kb. 900 000 postai alkalmazott. Verkuil, 115. l.j.

²⁹ Verkuil, 2. l.j.

³⁰ Minow, 996.

³¹ Jeffrey F. Addicott: Contractors on the „battlefield”: Providing adequate protection, anti-terrorism training, and personnel recovery from civilian contractors accompanying the military in combat and contingency operations. *Houston Journal of International Law*, Spring 2006, 327–328.

³² Jeffrey F. Addicott: Contractors on the „battlefield”: Providing adequate protection, anti-terrorism training, and personnel recovery from civilian contractors accompanying the military in combat and contingency operations. *Houston Journal of International Law*, Spring 2006, 327–328.

³³ Uo.

saját nemzetállamok délibábját kergetni. Például a magyar státustörvény kapcsán kibontakozott szakmai vitákból³⁴ is megismerhettük azokat a klasszikus modern nemzetfelfogáshoz képest újszerű, posztmodern, poszt-nemzetállami felfogásokat, amelyek a transznacionalizmus vagy a „területfüggetlen nemzet” megjelenésével a területi szuverenitás és a monolitikus nemzeti identitás- és állampolgárság-fogalom fellazulását hirdetik.

Számos vélemény szerint a globalizáció által átformálódó nemzetállam legfontosabb funkciója mindössze az maradt, hogy békés és biztonságos terepet biztosítson a szabadon áramló nemzetközi tőke és a mozgásban levő munkaerő számára, valamint hogy a legnagyobb munkáltatóként ellássa a redisztribúció feladatát.

Térjünk vissza eredeti kérdésünkhöz: milyen hatással lehet a nemzetállam funkcióváltozása a nemzet és a nacionalizmus fogalmára. A kérdésről vallott szakirodalmi álláspontok átfogó bemutatása helyett (már csak terjedelmi korlátokra tekintettel is) a következőkben pusztán két szerző helyzetértékelését fogom röviden összefoglalni.

3. Nacionalizmus újratöltve?

Ahogy a nemzetállam létrejöttének ténye, úgy szerepének megváltozása sem jelenti azt, hogy a nacionalizmus okafogyottá válna vagy megszűnne létezni. Eric Hobsbawm³⁵ véleménye szerint a fenti folyamatok eredményeképpen ugyanakkor vitathatatlan, hogy a nacionalizmus már nem az a történelmi erő, az a globális történelmi és politikai program, ami 1789 és mondjuk 1945 között volt. Ahogy a nemzetállam, úgy a nacionalizmus funkciója is átalakul – az esetek többségében helyettesítő szerepet tölt be, afféle placebóként működik, amely a társadalmi orientációvesztés és akár a globalizáció olyan, nehezen feldolgozható mellékhatásainak kezelésére is alkalmazható, mint a munkaerőpiac átalakulása vagy a migráció: más szóval, ahol a társadalmi integráció gyengül, a nemzetre mint végső garanciára emelhetjük zavarodott tekintetünket. Vannak olyan helyzetek, ahol további szerepre is alkalmas: egyes posztkommunista társadalmakban például alkalmas lehet a „bűnösök” és az „ártatlanok” közötti különbségtételre, ha az „átkos” múlt rendszer már nem lenne képes a bűnbakszerepet tökéletesen betölteni. A lényeg, véli Hobsbawm, hogy a (poszt)modern nacionalizmus tulaj-

³⁴ L. pl. Zoltán Kántor – Balázs Majtényi – Osamu Ieda – Balázs Vizi – Iván Halász (eds.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. 21st Century COE Program. Slavic Eurasian Studies No. 4. Sapporo, 2004, Slavic Research Center–Hokkaido University.

³⁵ Eric Hobsbawm: *Nationalism in the late 20th Century*. In *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. 2. edition, 1992, Cambridge University Press.

donképpen nem nemzeti identitáson, hanem a rend és a törvény iránti vágyon alapuló identitáspolitikává vált.

Jürgen Habermas *A posztnemzeti állapot* című, nagy hatású és a közelmúltban magyar nyelven is megjelent írásában³⁶ a nemzetállamot egy sajátos szolidaritási közösség sajátos integrációs formulája, a nemzetfogalom által egy adott történelmi korszakban optimálisan működő olyan konstrukciónak tartja, amely felett, olybá tűnik, eljárt az idő. Álláspontja szerint a területi állam, a nemzet és a nemzeti határok között megszervezett népgazdaság egykor egy olyan történelmi konstellációt alkottak, amelyben a demokratikus folyamat többé-kevésbé meggyőző intézményi alakot ölthetett. Ma ezt a konstellációt a globalizáció kétségessé teszi.³⁷ Az egykor példátlanul sikeres nemzetállami modell két fontos és egymással összefüggő komponensre épült: a nemzeti és a demokratikus elvre. Így ír erről: „Demokratikus önmeghatározás csak akkor jöhet létre, ha az államalkotó nép olyan állampolgárok nemzetévé lesz, akik politikai sorsukat saját kezükbe veszik. Az alattvalók politikai mobilizációja mindazonáltal szükségessé teszi a kezdetben nagyon vegyes összetételű lakosság kulturális integrációját. Ennek a kívánalomnak eleget tesz a nemzet eszméje [...] A nemzeti tudat biztosítja a modern jog formájában megalkotott állam számára az állampolgári szolidaritáshoz szükséges kulturális alapot.”³⁸

A fent leírt folyamatok azonban megkérdőjelezik az egykor sikeres modell működését. Habermas szerint: „Tárgyilagosan nézve a világ lakossága már régóta nem egy önkéntes kockázatközösségbe van zárva. Nem nélkülöz tehát minden alapot a várakozás, miszerint ennek a nyomásnak a hatására folytatódni fog a helyi, dinasztikus szemléletmódról a nemzetire és a demokratikusra való átváltás jelentős, történelmi következményekkel járó, nagy absztrakciós folyamata.”³⁹ Ugyanis a nemzetállam által egykor jól, mostanra viszont nehezen ellátott feladatok azonban továbbra is fontosak, de például a „...szociális állam funkciói csak akkor tölthetők be, ha a nemzetállamtól átkerülnek a transznacionális gazdasághoz bizonyos mértékben felzárkózni képes politikai egységekhez”.⁴⁰ Bár Habermas nem vizionál nemzetek feletti szuperállamot, megjegyzi, hogy bizonyos területeken már létre is jött néhány olyan nemzetközi, illetve globális szinten a „nemzetállamon túli kormányzást” lehetővé tevő intézmény (pl. IMF, WTO, NAÜ), amely ha nem is tökéletesen, de nem is eredménytelenül működik,

³⁶ *A posztnemzeti állapot*. Politikai esszék. 2006, L'Harmattan–Zsigmond Király Főiskola, 41–103.

³⁷ Habermas, 58.

³⁸ Habermas, 61.

³⁹ Habermas, 54.

⁴⁰ Habermas, 51.

és ezáltal, legalábbis részben, a nemzetállam által elveszített ellenőrző-képesség nemzetközi szinten kompenzálható.⁴¹

A globalizáció kihívásai azonban csak akkor kezelhetők ésszerűen, ebben a Habermas által poszt nemzetinek nevezett állapotban, ha sikerül kialakítani a társadalom önszabályozásának új formáit.⁴² Ez egyaránt igényel új politikai szabályozási formákat, eljárásrendet, legitimációs alapokat és egy világpolgári szolidaritás új integrációs formáját. Erre a nemzetállam által ellátni képtelen feladatok halmozódása mellett már csak azért is szükség lenne, mert Habermas szerint már megjelennek a politikai fragmentáltság első repedései a nemzet falán.⁴³ Utalnak ugyanis jelek arra, hogy a globalizáció az állampolgári szolidaritás nemzetállami keretek közt kialakult kulturális alapjaira is hatással van. Habermas ennek tekinti a szolidaritás megtagadásának eseteit az újraelosztás kérdésében vagy az egyre szaporodó etnocentrikus, xenofób, antiszemita stb. reakciókat.⁴⁴

Összességében: a nemzet egy sajátosan definiált szolidaritási közösség, egy olyan (történelmi sajátosságok által életre hívott) kollektív identitás, amely annak az absztrakciónak az eredménye, ami a helyi, dinasztikus szintről továbblépett a nemzeti és demokratikus formációba. Habermas nem lát olyan okot, amely miatt ne folytatódhatna ez a tanulási, absztrakciós folyamat.⁴⁵

Záró gondolatok

Hűen a bevezetőben foglaltakhoz, sem a fenti néhány oldal, sem a befejező sorok nem nyújtanak újszerű szintézist a „nacionalizmusdiskurzusban”, de arra talán rávilágíthattak, hogy a kérdésre, a (z alak- és funkcióváltáson átmenő) nemzetállam esszenciális vagy akcidentális eleme-e a nemzet-, illetve a nacionalizmusfogalomnak, úgy kaphatjuk meg a választ, ha inkább azt vizsgáljuk, hogy mi a „nemzet” a nemzetállam számára. Ez a megközelítés talán árnyalja azt a számos szerző által vizsgált összefüggésrendszert, amelyben e három fogalom elválaszt-

⁴¹ Habermas, 64–66.

⁴² Habermas, 82.

⁴³ Habermas, 67.

⁴⁴ Habermas, 68.

⁴⁵ Álláspontja szerint ugyanis „felemésztik az állampolgársági szolidaritás erőforrásait, ha nem sikerül a republikanizmus és nacionalizmus történelmi szimbiózisát feloldani, és a lakosság köztársasági érzületét egy alkotmányos patriotizmus alapjaira helyezni. A demokratikus berendezkedésnek nem eredendő feltétele a „nemzethez” mint politika előtti sorsközösséghez való mentális kötődés. A demokratikus jogállam erőssége, hogy be tudja foltozni a társadalmi integráció réseit polgári politikai részvétele által”, 71.

hatatlan egységet alkot. A fent bemutatott, klasszikusnak mondható álláspontok szerint geneziséét és történelmi szerepét tekintve a nemzet ugyanis nem más, mint a nemzetállam integrációs alapja (szerzőnként és történelmi korszakoként változóan): a nemzetállam erősödéséhez, fejlődéséhez szükséges anyatej; a virágzásához szükséges vitamin vagy a betegsége során bevett gyógyszer; netán a terminális állapot diagnózisa után felírt placebo. Már csak azért is, mert a nemzetállamot meghaladó kockázatközösség pusztá ténye egyelőre még nem eredményezett új típusú szolidaritást és új típusú képzelt közösséget.